

Genthon István

Adalékok egy arcképhez

Bevezetés

A magyarországi műemlékvédelemben és művészettörténetben Genthon István kivételes személyiség volt. A művészeti élelátásáról, kivételes kvalitásérzékéről, soha nem apadó tudásszomjáról s rendkívül széles körű ismereteiről híres Genthon pályafutása során a művészettörténeti hivatás rengeteg ágazatával foglalatzkodott, mindenhol jelentős eredményeket hagyva maga után. Egy személyben volt újságíró, muzeológus, művészettörténész, műemlékvédő, műgyűjtő, katedrával rendelkező és anélküli tanár. Magánéleti traumái, majd pályája során felmerülő nehézségei miatt sem lanyhult elhivatottsága, s élete végéig fáradhatatlanul végezte sokrétű munkásságát.

Jelen tanulmányban egyik legfőbb célom, hogy e lassan feledésbe merülő művészettörténész és műemlékvédő nevét felelevenítsem, hogy pályája során elért eredményeit felidézsem, és megismertessem azokkal, akik számára az ő neve nem cseng ismerősen. Másrészt írásom ízelítőt ad majdan, doktori disszertációmban elkészülő életrajzába, melyet máig csak néhány ember kísérelt meg elkészíteni. Bár a hozzá kapcsolódó források száma igen nagy, s többségében elérhetők, kutathatók, mégis elenyésző a Genthont érintő írások száma, s mint említettem, teljes életmű róla még sosem készült. Véleményem szerint ennek oka részben a források, dokumentumok nagy száma, valamint azok fellelhetőségének eltérő helyszínei, melyek jelentősen megnehezítik a kutató munkáját. Emellett az is tény, hogy Genthon vajmi kevés hagyatékot, személyes írást hagyott maga után. Személyiségéről, lényéről csak az őt ismerők tudnak – tudhattak volna – mélyrehatóbb írásokat közölni, s közülük is főleg azon kevesek, akiket közel engedett magához. Visszaemlékező, személyesebb hangvételi írásokból kiderül, hogy magánéletében lezajlott tragédiái következtében zárkózottá vált, s fájdalomt ígyekezett a lehető legtudatosabban elrejtetni a külvilág elől. Az őt még személyesen ismerő Bernáth Mária így emlékezett meg róla: *„Még azoknak a művészeknek az irányában is éberem figyelt érzelmeire, akiket kiválasztott a maga számára. Nehéz volt közel kerülni hozzá, mert lényegében egy burok vette körül, amelyen semmi személyes nem*

hatolhatott át. Ez a visszafogottság nyilvánvalóan egyfajta önvédelem volt.¹ Ugyanakkor tanítványaival, egyetemi hallgatókkal, gyakornokokkal egyaránt kollégaként viselkedett, s azt is elismerte, ha ők tanították valami újra. Szeretett tanítványa, Kovács Éva szerint ez volt személyiségének egyik legfőbb vonása, hogy „*fáradhatatlanul s vég nélkül tanult*”.² Művei tanulmányozása segít életművének, pályájának megismerésében, hisz „*tollának pompás röpte, szárnyaló szépirói stílusa nem elfedője, hanem kifejezője volt gondolati mélységének*.”³ Mindezeket figyelembe véve is szomorú annak ténye, hogy neve és eredményei egyre inkább feledésbe merülnek. „Pályatársai, ifjabb kollégái közül Bernáth Mária, Kovács Éva, Mojzer Miklós, Radocsay Dénes követették konzekvensen tudósi munkásságát, folytatták tovább és dolgozták föl, fejeztek be számos általa elkezdett gyűjtést, és állítottak méltó emléket neki írásaikban. Mindezek azokban nem pótolják, pótolhatják azt a közömbösséget és mulasztást, amivel szakmája tartozik még neki, mert munkássága valójában az utóbbi harmincnyolc évben teljességgel érdemtelenül felejtődött el.”⁴

A Genthon nevéhez kötődő források ma különféle gyűjteményekben lelhetőek fel. A Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (korábbi Örökségvédelmi Hivatal) levéltárában és könyvtárában rendkívül nagy mennyiségű adat lelhető fel, valamint fotótárakban is találhatóak Genthonhoz kapcsolódó források. Ezen kívül az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeiben is számos forrás fellelhető Genthonhoz kötődően, igaz, egy részét azok teszik ki, amelyek a többi gyűjteményben is megtalálhatóak, mint az ő általa megírt vagy szerkesztett kötetek, illetve olyanok, melyekben közreműködött. A Magyar Nemzeti Levéltárban kéziratok, levelezések, valamint feljegyzések találhatóak tőle, többek közt olyanok, amelyeket műemléki felmérések során készítettek. A Szépművészeti Múzeum könyvtárában is őriznek Genthont érintő forrásokat, szintén kéziratokat, felméréseket, illetve művészettörténeti témájú vagy művészekről szóló írásokat. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetében találhatóak a külföldön töltött évei során készített feljegyzések, illetve külföldi magyar emlékekről végzett kutatásainak anyagai. Genthon a múgyűjtés szenvedélyének is hódolt, s 20. századi magyar képzőművészeti alkotásokat gyűjtött, valamint rajz- és éremkollekciót halmozott fel, melyek halála után a Magyar Nemzeti Galériába kerültek, így ezek is bizonyos szempontból forrásnak tudhatók be.⁵ Az általam jelen tanulmányhoz felhasznált forrásokat leginkább a cikkek, tanulmányok, megemlékezések, illetve bizonyos könyvek teszik ki. Tekintettel a hatalmas mennyiségű dokumentumra, feldolgozhatóság szempontjából célszerűbb volt ezek használata.

Genthon halálát követően temérdek megemlékező írás született. Mindemellett leginkább az olyan tanulmányok, könyvek érintik Genthon István nevét, amelyek műemlékvédelemben véghezvitt eredményeiről, művészettörténeti témájú írásairól szólnak. Ezek száma viszont elég nagy. Kissé ambivalens annak ténye, hogy a róla író szerzők maguk is nehezményezik monográfiájának hiányát, elfeledésének problémásságát, de e hiány pótlá-

¹ Bernáth, 2004. 5. Bernáth Mária művészettörténész, Bernáth Aurél festőművész lánya. A művész nagy tisztelője és csodálója volt Genthon, számos írást közölt róla.

² Kovács, 1970. 252.

³ Zolnay, 1969. 48.

⁴ Kerny, 2004. 38.

⁵ Takács, 2012. 182.

sának csak kevesen rugaszkodtak neki. Jelenlegi ismereteim alapján úgy tudom, eddig csak Kerny Terézia, a 2004-ben elhunyt művészettörténész volt, aki elkezdte Genthon életművét összeállítani, ám halála miatt ő sem fejezhette be. Kerny egyébként több írást is megjelentett róla pályája során. Nem bocsátkozom most abba, hogy felsoroljam a Genthonról cikkeket közlő kutatók, szakírók nevét, mivel e tanulmány keretei nem teszik lehetővé.

Amit tudni lehet az életéről

Genthon István életének bizonyos szakaszait, részleteit a mai napig homály fedi. Mivel a források megannyi különböző gyűjteményben lelhetőek fel, így nincs könnyű dolga a kutatónak életével kapcsolatosan sem. Jelen fejezetben a kutatásom jelenlegi fázisában összegyűjtött információk alapján életének eddig feltárt tényeit közlöm; előre megjegyzem, erősen hiányosan. Kijelenthető, hogy gyerekkoráról, illetve fiatalkoráról lehet tudni a legkevesebbet. Egyetemi éveinek megkezdéséig élete feljegyzésekben, forrásokban rendkívül szegényes.

Genthon István 1903. augusztus 18-án született Budapesten, pontosabban Budán. Ezt azért tartom fontosnak kihangsúlyozni, mert erős kötődést érzett Buda felé, még úgysis, hogy valójában életének csak első néhány évét töltötte ott. Mindazonáltal azt vallotta, budainak lenni világnézetet jelent. Két testvére volt, akik közül öccse már gyermekkorában elhunyt egy autóbaleset következtében, mely a házuk előtt zajlott le. Emiatt költözött át a család a pesti oldalra, Józsefvárosba, a Stáhly utca 1. szám alá.⁶ Másik testvérét Máriának hívták; róla egyelőre nincsenek adataim. Szüleiről azt tudni, hogy édesapja ágán francia emigráns nemesi, édesanyja ágán pedig német polgári családba született.⁷ Innen ered nevének francia mivolta is, melyet emiatt kell „zsantonnak” ejteni.

1921-ben érettségizett, ám arra, hogy melyik középiskolában, eddigi kutatásaim még nem adtak választ. Már a középiskola vége felé, 1920-ban elkezdett az írással foglalkozni; eddigi kutatások azt mutatják, hogy első megjelent publicisztikái 1922-ből valók, ezek közül az egyik egy költői antológia sajtó alá rendezése volt.⁸ Az érettségit követően 1924-ig a konzervatív Új Nemzedék nevű folyóirat munkatársaként dolgozott.⁹ Ezzel párhuzamosan rövid műkritikákat, pár soros ajánlókat közölt A Társaság és a Magyar Írás hasábjain 1925-ig. Ez utóbbinál publikált írásai azért is érdekeseek, mert rendszerint olyan művészekről kellett írnia, akiket nem kedvelt, ám még ezeket az elemzéseket, kritikákat is a lehető legnagyobb alaposággal készítette el.¹⁰ 1930-tól a Nyugat ellenpontja-

⁶ Kerny, 2004. 41. Az épület ma is áll, ám sem emléktábla, sem más jelzés nem olvasható róla, mely Genthont említene.

⁷ Kovács, 1970. 250.

⁸ Ennek címe: Sólyom István: A Világ. Egyszer láttalak. Levél (K. Gabynak). Öcsémnek. Góliát a sors előtt (Szomjas Györgynek). Kiáltás. Megyünk. Költői anthologia. 1922. Sajtó alá rendezte: Genthon István. Budapest, Kaufmann-nyomda.

⁹ Kerny, 2003. 35.

¹⁰ Gosztonyi, 2004. 32.

ként létrejött Napkelet művészeti kritikusaként kezdett dolgozni, s már ezen évek alatt megfogalmazta a táblaképek magyar művészettörténetben betöltött jelentőségét,¹¹ mely később egyik legismertebb művének alaptézise lesz. Bár újságírói pályája a későbbiekben mellékvágányra szorult, Genthon saját bevallása szerint ennek segítségével tanult meg röviden, tömören, mégis precízen fogalmazni.¹² 1924-ben mentorát, későbbi támogatóját, Gerevich Tibort kinevezték az akkori Budapesti Egyetem Keresztény Régészeti és Művészettörténeti Tanszék professzorának, akinek ösztönzésére Genthon is itt kezdte meg egyetemi tanulmányait. Már korán kitűnt kortársai közül bámulatos kvalitásérzékeléssel, a művészeti jelenségek, művészeti problémák iránti érzékenységgel, éleslátásával s kivételes művészeti megfigyelőképességével. Az egyetem alatt két évet Bécsben, a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként töltött el 1926–1927-ben, ahol a neves Julius von Schlosser tanítványa volt.¹³ Ez idő alatt végezte kutatását a Mohács előtti Magyarország művészetéről, melyből megszületett *A Magyar művészet Ausztriában a Mohácsi vészig* című disszertációja, mellyel 1927-ben szerezte meg doktori fokozatát. Pályája ez idő tájt már igencsak felfelé ívelt, 1928–1929-ben a Római Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasa volt. Ezt követően 1929-től a Nemzeti Múzeumban kezdett el dolgozni a Varjú Elemér által vezetett Történeti Osztályon. Kilenc évet töltött el ott, ami alatt végigjárta a közalkalmazotti ranglétra legtöbb fokát, s rendkívül meghatározó élményekkel, tapasztalatokkal gazdagodott. 1933-ban Gerevichcsel részt vett a stockholmi nemzetközi régészeti kongresszuson, ahol előadást tartott a világban szétszóródott magyar vonatkozású műtárgyakról. Bár ennek szövege sehol nem maradt fenn, azt lehet tudni, hogy a következő évben megkezdett gyűjtő- és topográfiai munkáját megalapozta. A Nemzeti Múzeumban töltött idők alatt legfőképp a középkori magyar művészeti emlékekkel kezdett el foglalkozni, az 1930-as évektől pedig már egyre nagyobb érdeklődést mutatott a modern művészeti irányzatok iránt, egyre jobban szimpatizált az avantgarde-dal, illetve a magyar Gresham-körrel. Később Genthon elkötelezett teoretikusa lett e körnek, és több emblemikus tagjáról is írt kisebb-nagyobb monográfiát, cikkeket. Bernáth Aurélt kifejezetten csodálta, nem volt másik olyan művész, akiről annyi cikket közölt volna, s külön műbe foglalta bele munkáit.¹⁴ De írt többek közt Korb Erzsébetről, Szőnyi Istvánról, Egry Józsefről is.

1934-ben kezdődött el életének egyik legmeghatározóbb s egyben legismertebb időszaka, mikor a Műemlékek Országos Bizottságának előadó-jává nevezték ki, az akkor már igazgatóként tevékenykedő Gerevich Tibor előterjesztésére. Egy évvel később, 1935-ben habilitált, s egyetemi magántanári képesítést szerzett, emellett pedig az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolán tartott előadásokat a középkori, illetve a reneszánsz művészetéről, majd Szőnyi Ottó halálával az Iparművészeti Iskola megüresedett tanári állására is Genthont nevezték ki 1937 szeptemberében.¹⁵

1941-ben a Szent István Akadémia tagjának választották, ám székfoglalóját már nem tudta megtartani, mivel 1940-től 1943-ig életének, munkásságának újabb meghatározó

¹¹ Uo. 36.

¹² Kovács, 1970. 250.

¹³ Julius von Schlosser 19. század végi, 20. század eleji osztrák művészettörténész, fontos tagja a Bécsi Művészettörténeti Iskolának.

¹⁴ Kerny, 2003. 35.

¹⁵ Éri, 2008. 26.

időszakát élte át a Római Magyar Intézet – Accademia d’Ungheria in Roma – igazgatójaként. Ezt a „kiküldetést” a II. világháború derékba törte, s 1943 júliusában feleségével és fiával együtt visszatért Magyarországra. Rómában művészettörténeti előadásokat tartott az egyetemen a magyarországi Anjoukról, valamint kiállításokat szervezett a kinti ösztöndíjasok munkáiból, továbbá hozzávetőlegesen 1100 adatlapon lajstromozta az olaszországi magyar vonatkozású művészeti emlékeket a középkortól egészen a 20. századig.¹⁶

Magánéletéről is keveset tudunk. Bár több tragédia is érte őket, s ezt követően – mint már többször említettem – Genthon magába fordult, az az előtti időkből sem tudni túl sok személyes írásról. Az biztosan állítható, hogy volt felesége, de kutatásaim során egyelőre se nevét, se foglalkozását, se származását nem sikerült felderítenem. Azon feljegyzések, melyek megemlítik őt, mindenhol csak „Genthon Istvánnéként” jelölik meg. Az is tudható, hogy római tartózkodása alatt született meg Genthon egyetlen gyermeke 1942 márciusában. Sajnos fia gyermekparalízis miatt fiatalon elhunyt, s a betegséget később felesége is elkapta, aki emiatt lebénult, s egész hátralévő életére kerekesszékre kényszerült. Felesége halálának időpontjáról még nem sikerült tudomást szerezni, de azt biztosan állíthatom, hogy jóval tovább élt, mint 1969-ben elhunyt férje.¹⁷

1945. május 30-án a MTA 104. nagygyűlésén a II. osztály B (társadalomtudományi) szakosztályába levelező tagnak választották. A B alosztályban 22 szavazatot kapott 2 ellenében, az összes ülésben pedig 26 szavazatot kapott 1 ellenében. Ajánlói közt olyan személyek voltak, mint Gerevich Tibor, Szekfű Gyula, Hajnal István, székfoglalója pedig a Magyar élet kezdetei Rómában címmel hangzott el.¹⁸

1944 júniusában gróf Zichy Istvánt, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját menesztették pozíciójából, s az igazgatótanács Genthon Istvánt jelölte ki helyére az igazgatói székbe. Azonban tehetsége miatt úgy vélték, a Szépművészeti Múzeum élére sokkal jobban illik. Pozícióját csak 1945-ben, a háborút követően foglalhatta el. 1948-ig tartó igazgatói pályafutása alatt rendkívül sok eredményt ért el, s újra fellendítette a háború sújtotta múzeumot. Életének talán ez volt egyik legmeghatározóbb időszaka, ha azt nézzük, hogy itt ért el tudományos pályájának csúcspontjára.

Genthon alapvetően sosem foglalkozott különösebben a politikával, s intézményi lojalitásán túl sosem próbált a hatalmon lévő kormányzat kedvére tenni. Ezt jól mutatja az is, hogy igazgatóként a háború alatt megkárosodott épületben a sérült művek újbóli kiállítását külső nyomás ellenére sem engedélyezte, csak azok restaurálását követően. E döntése miatt politikai ellenszeggüléssel vádolták meg, s 1949-ben visszafokozták igazgatói posztjából azzal az indoklással, hogy politikailag megbízhatatlan, és képtelen arra, hogy ilyen időkből a „művészet jelenségeit összefüggéseiben tárgyalja.”¹⁹ Ugyanezen okból elvették akadémiai tisztségét is, s tanácskozó taggá minősítették vissza, melyet csak 1989-ben, posztumusz állítottak vissza.²⁰ Így először 1952-ig a Régi Magyar Gyűjtemény, majd az újonnan megalakuló Modern Külföldi Képtár osztályvezetője lett. E posztot haláláig

¹⁶ Kerny, 2003. 36.

¹⁷ Bernáth, 2004. 5.

¹⁸ Kerny, 2004. 41.

¹⁹ P. Szűcs, 2008. 86.

²⁰ Az MTA 1949-es átszervezésekor végrehajtott tagrevízió során 1949. okt. 31-én minősítették vissza tanácskozó taggá. Kerny, 2004. 42.

töltötte be. Mindez egyáltalán nem szegte kedvét a kutatások, lajstromozások, műemléki felmérések, topográfiák és egyéb tevékenységek folytatásában. Az 1950-es években a Fülep Lajos vezette Művészettörténeti Főbizottság tagja lett, s számos művészettörténeti összefoglalást, korpuszt, lexikont, műemléki topográfiát írt meg. Továbbá tanított a Fülep által vezetett Művészettörténeti Tanszéken, s jelentős topográfiai tevékenységet folytatott, melyre a tanulmány során még külön ki fogok térni. Munkássága eredményeként 1952-ben a művészettörténeti tudományok kandidátusának, majd 1965-ben a művészet-történeti tudományok doktorának nevezték ki.²¹

Genthon István 1969. május 30-án, tragikus hirtelenséggel hunyt el Egerben, egy Archeológiai Vándorgyűlés egyik éjszakáján.²² A budapesti Farkasréti Temetőben helyezték örök nyugalomra, amelynek síremlékét Borsos Miklós szobrász készítette el 1971-ben.²³

Munkásságának főbb időszakai

Genthon életpályáját különböző szakaszokra lehet felosztani. Jelen fejezetben nem térek ki a fiatalkorának néhány évét kitevő újságírói munkásságára, mert az bár sok szempontból lényeges, e tanulmány kereteibe úgy vélem, nem fér bele. Az első időszakot a Nemzeti Múzeumban eltöltött 9 éve teszi ki, ahol a Varjú Elemér által vezetett Régiségártörténeti Osztályának öreként dolgozott 1928 és 1934 között. Itt, ahogy már korábban is említettem, a ranglétra legtöbb fokát bejárta, s életére, további munkásságára igen nagy hatással volt. Ennek érzékeltetésére hadd idézzek Római Naplójából, ahol így emlékezett meg az ott eltöltött évekről: „*Valaha a Nemzeti Múzeum fiatal tisztviselőjeként dúskáltam a legvalódibb műtárgyakban. Kezemben kulcsokat csörgetve szálltam be a házi liftbe, s néhány perc múlva hivatali asztalomon páváskodott egy-egy tagolt kehely, zománcos násfa vagy öregségtől aranyló elefántcsont-dombormű. Forgattam, tapogattam őket gyönyörködve, megosztva a szem békés örömét a tapintás ritkább kéjével, kiméláztam az ablakon, hol lármás gyermekhad hancúrozott a százados múzeumkertben, s a múlt és jövő ez idillikus határán, szorongva és bizonytalanul boldog voltam.*”²⁴

A következő jelentős szakasz a Műemlékek Országos Bizottságának előadójaként eltöltött időszak volt. Mint már korábban említettem, a bizottságba való 1934-es felvételét az akkor már igazgatóként tevékenykedő Gerevich Tibor szorgalmazta, „*kit Genthon élete végéig tanítványi szeretettel tisztelt*”²⁵ és aki már az egyetem alatt észrevette kirívó tehetségét. Genthon későbbi munkái, mint A régi magyar festőművészet, illetve a Budapest múltja és művészete is arra sarkallták Gerevichet, hogy a megújított hivatalba őt

²¹ Markója–Bardoly, 2000. 501–502.

²² Zolnay, 1969. 48.

²³ Borsos Miklós jó barátja volt Genthonnak, így özvegye számára evidens volt, hogy őt kéri meg síremléke, majd egy évvel később az emlékérem elkészítésére.

²⁴ Genthon, 1973. 57.

²⁵ Kovács, 1970. 250.

helyezze előadói pozícióba. (Az említett művekről a későbbiekben még szólni fogok.) Ez a poszt tulajdonképp az intézmény vezetését jelentette, a tiszteletbeli állást betöltő elnök mellett.²⁶ Gerevich, mikor 1934-ben a bizottság élére került, szakhivatallá alakította át a korábbi, elavult szervezetet, s ide helyezte el Genthont is. A hivatal innentől az Iparművészeti Múzeum épületében működött tovább. A bizottság ezáltal egy sokkal ütőképesebb, modernebb és működőképes szervezetté alakult, ami nagyrészt új vezetőjének és dolgozóinak volt köszönhető. Bár Gerevichet többször érte az a kritika, hogy módszerei nem elég kifinomultak, s túlzottan elfogultak a Klebelsberg Kunó általi kultúrfőlény elve iránt, a vezetése alatt elért eredmények magukért beszélnek.²⁷ Gerevich koncepciója szerint a hivatalnak nemcsak törvényileg, formailag kellett átalakulnia a hatékony működéshez, hanem tudományosan is, ezért igyekezett minél több elismert, tehetséges szakemberrel megtölteni. Genthon mellett Gerevich odahelyezte Szentiványi Gyula restaurátort mint bizottsági titkárt, valamint Lux Kálmán építészt mint javadalmi bizottsági építészt is. Később más tanítványai is ott kezdték meg pályájukat, mint Dercsényi Dezső, Tombor Ilona vagy Pálinkás László.

Genthon már hivatalba lépésekor megkezdte nagyívű topográfiai munkásságát, s a MOB 1935. január 26-i ülése szerint az év elején fogtak neki a felméréseknek, a korábban már megkezdett előmunkálatok folytatásaként. Első lépésként az addig meglévő irodalom repertóriumát készítették el, majd a helyszíni felvételezések megkezdéséről számoltak be.²⁸ Genthon hivatali idő alatt végzett topográfiai munkásságának hátterében az akkori siralmas műemléki helyzet állt. Trianont megelőzően a kutatások, felmérések a felvidéki és romániai területekre koncentráltak, melynek oka e területek középkori művészeti emlékekben való gazdagsága. 1920 után így csak elenyésző számú műemlék maradt hazánk területén belül. A bizottság elsődleges feladatává tehát a megmaradt országterület feltárása, műemléki szempontú felmérése, lajstromozása vált. Ezen alapos, precíz és hosszadalmas tevékenységnek köszönhetően születnek meg műemléki topográfiai, illetve azokat számba vevő munkái, melyeket a későbbiekben még részletesen ismertetek. Továbbá Genthon hivatali tevékenysége során részt vett többek közt az esztergomi ásatásokban is, amely során napvilágra került III. Béla palotája és várkapolnája, valamint a visegrádi királyi palota, a székesfehérvári bazilika, illetve az esztergomi vár helyreállításában is.

Az ez utáni fontos lépés munkásságában egyértelműen római kiküldetése volt. 1940-től töltötte be a Római Magyar Intézet igazgatói posztját az akkor még csak 37 éves Genthon István. Várady Imre egyetemi magántanár 1927-es Rómába érkezésekor kezdte el a magyar nyelv oktatását olasz egyetemistáknak. Ugyanebben az évben Klebelsberg kezdeményezésére a kormány megvásárolta a Falconieri-palotát, hogy ott a Római Magyar Akadémia alakuljon meg a fraknoi, 1895-ben alapított intézet jogutódjaként.²⁹ Ennek lett igazgatója 1928-ban Gerevich Tibor, s megbízta Váradyt, hogy az ott kialakított Collegium Hungaricum igazgatója legyen, és magyar tanszéket szervezzen. Az 1935-ben megszületett magyar–olasz kulturális egyezmény értelmében a Római Magyar Akadémia

²⁶ Bognár, 2004. 51.

²⁷ Zsembery Ákos: A Műemlékek Országos Bizottsága „újjászervezésének” 70. évfordulójára. (http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/23/23zsembe.html#_ftn3 – utolsó megnyitás: 2016. október 22.)

²⁸ Bognár, 2004. 52.

²⁹ Ujváry, 2006. 4.

tanárai, igazgatói oktatták a magyar irodalomtörténetet, kultúrtörténeti és történettudományi kurzusokat tartottak.³⁰ Genthon kiküldetését 1943-ban a II. világháború derékba törte, s az utolsó három évében az intézet működése szünetelni kényszerült. Később újraindult, ám 1948-ban a római magyar kulturális élet megszűnt, s újraalapítása csak 20 évvel később történt meg. Genthon külföldi tartózkodása alatt előadói tisztsége továbbra is fennmaradt, bár megpróbálták a Vallási és Közoktatási Minisztérium kegyeltjével, Nagy Zoltánnal betölteni helyét. Gerevich ezt elutasította, s kiállt tanítványa, munkatársa mellett. Tiltakozását levélben Szinyei Merse Jenő miniszter felé fejezte ki, mondván, Genthon „*mint a római egyetem magyar professzora és a Római Magyar Intézet igazgatója működik, a MOB előadója címet viseli ma is és ma is eddigi státusában foglal helyet*”.³¹ A tiltakozás eredménnyel járt, a miniszter 1943. március 22-én személyesen aláírt átiratában Nagy Zoltánt már csak a MOB-nál mutatkozó „*munkaerőhiány enyhítésére, Méltóságod több ízben kifejtett kérésének megfelelőleg*”³² helyezte vissza. Általános eljárás volt az, hogy a külföldi kiküldetésben, tudományos kihelyezésben lévő munkatársak helyét nem töltötték be mással, pozíciójuk hazatérésük után is megmaradt. Ennek hátránya, hogy időnként szakemberhiány alakult ki, hiszen sokszor egyszerre többen is külföldön tartózkodtak. 1945-ig tartott előadói munkássága, ám műemléki tevékenységét ezután sem fejezte be. Első topográfiai munkája az Esztergom Műemlékei című írás volt, mely 1948-ban jelent meg. Majd méltán híres kistopográfiája készült el 1951-ben, majd ennek bővítéseként a Magyarországi művészet emlékeinek első kötete 1959-ben, majd második kötete 1961-ben. Ezeket részletesebben ismertetni fogom.

Munkásságának negyedik legmeghatározóbb időszaka a Szépművészeti Múzeum igazgatójaként eltöltött évek, melyet már korábban megemlítettem. Ez a csúcra való felemelkedés és onnan való hirtelen történő bukás időszakának nevezhető. 1944 júniusában gróf Zichy Istvánt, a Magyar Nemzeti Múzeum – akkori hivatalos nevén Magyar Történeti Múzeum – igazgatóját felfüggesztették posztjából, s októberben el is hagyta az intézményt. Ezután az igazgatótanács egyedüli jelöltként terjesztette fel Genthon Istvánt az igazgatói székbe, ám univerzális műveltsége, rendkívüli szaktudása miatt még előkelőbb terveik voltak számára, hiszen „*páratlan képessége volt (...) utánozhatatlan készsége minden idők alkotásainak megértésére. Közte és az alkotás között nem volt közeg (...) ilyenformán Genthon dilettante volt, akinek személyes öröm forrása a műtárgy (...)*”³³ Így az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum igazgatójának nevezték ki, s e posztot 1945-ben, a háború befejeztével foglalhatta el, az intézményt borzalmas háborús károk által sújtott állapotban átvéve.³⁴ Kivételes művészeti érzékének, kapcsolatainak és tetterekészségének köszönhetően a múzeum hamar kinyithatta kapuit az érdeklődők előtt, s Genthon olyan alkotásokkal bővítette annak gyűjteményét, mint Kokoschka: Veronika kendője vagy Monet: Étreta-i bárkák című festményei.³⁵ Visszaemlékezések szerint

³⁰ Sárközy, 2003. 54.

³¹ Éri, 2008. 26.

³² Éri, 2008. 26.

³³ Kovács, 1970. 250.

³⁴ A Nemzeti Múzeum igazgatói pozíciójába így Genthon helyett Fettich Nándor, korábbi osztályvezető került.

³⁵ Kerny, 2003. 36.

rendkívül alapos, megfontolt, a jó tanácsokat mindig meghallgató és megfogadó vezető volt, aki elismerte, ha más nagyobb szakértelemmel rendelkezett bizonyos témák tekintetében. Barátként tekintett kollégáira, akikkel a munkahelyen kívül is szívesen folytatott eszmecseréket, s dolgozóiból közösséget kovácsolt. Mindig hangot adott véleményének, elismerte, ha egy művész vagy művészeti korszak felé mély utálatot vagy épp rajongással felérő imádatot érzett. Nem ismert műfaji határokat, mindegyik felé alapos, beható ismeretei és kritikái voltak. Lelkesen, elhivatottan vizsgált minden a múzeumba érkező tárgyat, sosem vette félvállról a rábízott tisztséget.³⁶ Főigazgatóként 1946-ban részese volt a korábban elhurcolt, majd Münchenből visszaérkezett műtárgyak átvételének; fontos szerepe volt abban, hogy 1947-ben újraindulhatott a Szépművészeti Múzeum Közleményei című folyóirat, majd a Bulletin des Musée Hongrois des Beaux-Arts nevű új, idegen nyelvű periodika, valamint az intézmény tudományos tevékenysége is fellendült.³⁷ Igazgatói pályafutásának kezdetén választotta be a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagjának. Ezután indult hanyatlása, melynek körülményeiből már korábban beszámoltam. Miután megfosztották igazgatói székétől, akadémiai tisztségétől egyaránt, számára a munka egyáltalán nem állt meg, s olyannyira hiányzott az intézményből, hogy inkább létrehozta egy újabb osztályt, csak hogy Genthon továbbra is velük maradjon. Katedra nélküli tanár volt, aki iskolai és hivatali megbuktatását követően nem hagyta el diákjait, hanem továbbra is útmutatásokkal, tanácsokkal és szabadelvű beszélgetésekkel segítette őket pályájukon. *„Biztatásai, korrekciói, segítései, írásai így olyan népes tanítványi tábort neveltek, mintha évtizedeken át zavartalanul prelegálhatott volna egyetemeink valamely katedráján.”*³⁸

Néhány kiemelkedő művének elemzése

Genthon Istvánt tárgyalva nem mehetünk el jelentős művei mellett, melyek tükrözik azt, amitől a művészettörténetben és a műemlékvédelemben is oly kiemelkedő volt. Természetesen most csak néhány, valamilyen szempontból meghatározó művét veszem górcső alá, terjedelmi okok miatt.

Írásait különböző tárgykörökbe lehet csoportosítani. Ezek a művészettörténeti írások, a műemléki munkák, topográfiaiak, illetve külön, egyedüli témát képviselő írás a Római Napló. Eddigi tudomásom szerint első publikált írásai 1922-ben jelentek meg. Ilyen volt többek közt Pérely Imre: Magyar fejek című könyvéről írt könyvismertetése,³⁹ illetve a Cézanne és Claudel művészetéről írt tanulmánya.⁴⁰ Ha művészettörténeti, képzőművészeti témájú írásait nézzük, már igen korán, 1927-ben megjelent egy lényeges mű Magyar művészek Ausztriában a Mohácsi vészig címmel, mely Genthon doktori disszertációja

³⁶ Szilágyi, 2004. 15.

³⁷ Kerny, 2004. 39.

³⁸ Zolnay, 1969. 48.

³⁹ Genthon, 1922/a. 733.

⁴⁰ Genthon, 1922/b. 48–49.

volt. Ennek háttérkutatását nagyrészt a Collegium Hungaricumban töltött bécsi évei alatt folytatta. Azért választotta a Mohácsi vész idejét kutatása végpontjaként, mert akkoriban Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetében, valamint művészettörténetében is szakadás történt. Mohácst megelőzően számos magyar művész ápolt szoros kapcsolatot Ausztriával, vagy épp vándorolt oda, egészen a román kori művészet idejétől kezdve. Ezen művészek neveit – nagyjából 65 személyről van szó – Genthon összegyűjtötte, és időrend szerint felsorolta, jellemezte művében. Többségük olyan művész, akik korábban teljesen ismeretlenek voltak az emberek számára. A könyv célját Genthon fogalmazta meg a legérzékenyebben, mégpedig, hogy „a magyar művészet eljövendő rendszeres felkutatásához egy szerény téglával hozzájáruljon”.⁴¹

Ezt követően, 1932-ben készült el egyik kiemelkedő könyve, A régi magyar festőművészet. A könyvben a magyar festőművészet három fő típusából – falkép, képtábla, codexminiatúr – egyre koncentrált, mégpedig a képtáblákra vagy táblaképekre, melyek a 14. század második felétől a 16. század közepéig készültek. Eszerint leginkább gótikus vagy korai reneszánsz stílusúak, s többségük szárnyasoltárokon maradt fenn. (Az attól független álló képtábla Magyarországon egyébként is nagyon ritka volt, Genthon maga 10 ilyen ismert és említett meg művében.) Azért is jelentős ez a mű, mert felhívta a figyelmet egy olyan művészeti emlék-típusra, amely száma még akkor is 2000 körüli volt. Ezzel megmutatta, hogy a történelemben oly sokszor tragikusan sújtott magyarság művészete még így is gazdag. Ezeknek kitűnő példái a nagy számban fennmaradt képtáblák, amelyekről hajlamosak sokan megfeledkezni. Továbbá fontos, hogy Genthon e könyvében rácsafolt arra az akkor már rég élő tévhitre, hogy ezen emlékek német vagy osztrák talajból sarjadtak volna, mivel bizonyítottan magyar művészek keze által, magyar földön készültek el.⁴² Mindazonáltal a könyv esztétörténeti jelentőségével is kiemelkedett, amit Szekfű Gyula dualizmuskritikája és mestere, Gerevich „különutas” művészeti felfogása táplált.⁴³ Tulajdonképpen ezzel vállalt szerepet a „mi a magyar” vitákban. A problémát nem magában az autonóm magyarság szellemiségében látta, hanem a mihez képest autonóm kérdésre való feleletben. Művében kifejtette, hogy a magyarság az ő szemében nem etnikai, nem is tisztán kulturális természetű közeg. Az, hogy mi is a magyar, leginkább a magyarság történetiségében, a történetiségként definiált topográfiai megközelítésben értelmezhető.⁴⁴ A mű bevezetőjében maga Genthon ismerteti egyik fontos tézisének, miszerint „nemzeti kultúránk régi emlékeiből igen kevés maradt az utókorra. Az évszázados, valóban változatos pusztítás miatt művészetünk története olyan, mint a fényesen díszített kódex, mely rossz sorsa jutott”. Majd később így folytatja: „Az emlékek java a Felvidékkel és Erdéllyel együtt idegenbe szakadt, kikutatására nem nyílik a régi mód és alkalom, sorsa immár nincs magyar kézben. Legújabbban külföldi kutatók vetettek rá szemet, s ha ölbetett kézzel várunk,

⁴¹ Marosi, 2004. 20.

⁴² Ismeretlen szerző: Genthon István: A régi magyar festőművészet. Napkelet, 1932. 135–137.

⁴³ Genthonnál az ún. művészetgeográfiai szempont az Anjouk idejéből való, az 1380–1390 köztire datált bái képek kapcsán merült fel a magyar művészet sajátos útjának igazolása: „A bái képek, amelyek korábbiak a legrégebbi nürnbergi képeknél, sienaiabbak a cseh piktúránál s a máriacelli Madonnával együtt bizonyítják, hogy régi festőművészetünk megindulásához a hatóerőt nem a német, hanem az olasz piktúra adta.” Ez valamennyire Gerevich hatása is.

⁴⁴ P. Szűcs, 2008. 84.

hovatovább származásuk magyar volta is feledésbe merül.”⁴⁵ Országgrészenkénti csoportosításából kirajzolódik, hogy a legnagyobb számú középkori képtábla mint emlék a felvidéki és romániai területen volt megtalálható, mintegy 95%-ban. (Szemléltetésként: Alföld – 20, Dunántúl – 15, Felvidék – 1388).⁴⁶ A képek mind vallásos témájúak, s szinte kivétel nélkül egyházi környezetben maradtak fenn, s eredetileg is oda készültek. Azért azt meg kell jegyezni, hogy ez nem jelenti azt, hogy Magyarországon egyáltalán ne készültek volna profán tárgyú képtáblák is. A szerző valószínűsíti, hogy a törökök kora előtt Magyarország éppúgy gazdag volt ilyen jellegű emlékekben. A törökök – bár a mai szemmel műemlékeknek tekinthető épületeket nem rombolták le – a vallásos témájú, figurális ábrázolásokat tartalmazó emlékeket igen, így a szárnyasoltárokat is. Ebben a munkában – elhatárolódva a magyarságot parttalanító, szublimáló szemléletektől – e művében vált nála központi szerepűvé (illetve később egész munkásságában) a toposz, a hely megragadása.⁴⁷

Genthon munkáinak e csoporton belül tudhatjuk olyan írásait is, melyeket különböző művészekről írt meg. E személyek többsége a Gresham-kör valamely tagja, amelyhez maga Genthon is erősen kötődött. Az 1930-as évek elejétől kezdett egyre inkább szimpatizálni a modern művészeti irányzatokkal, az avantgarde-dal, valamint a Gresham-körrel.⁴⁸ Genthon elkötelezett teoretikusa lett e körnek, és több emblemikus tagjáról is írt kisebb-nagyobb monográfiát, cikket. Bernáth Aurélt kifejezetten csodálta, nem volt másik olyan művész, akiről annyi cikket közölt volna, mint róla, de írt többek közt Korb Erzsébetről, Szőnyi Istvánról, Egy Józsefről. Ez azért is fontos, mert szintén 1932-ben jelent meg Bernáth Aurél munkásságából készített ouvre-katalógusa. Az ő művészetét Genthon rendkívül nagyra értékelte, s az egyik legmagasabb minőségűnek ítélte meg; úgy vélte, alkotásai mögött számtalan gondolat és mondanivaló bújkol meg. Az általa összeállított jegyzékben Bernáth művei szerepelnek, melyek mellé nem készített jellemzést vagy elemzést, a művész iránt érzett tisztelete jeléül. Egy rövidebb bevezetőben mutatja be művészeti stílusának változásait és fejlődését, amelynek egy-egy szimbolikus alkotását megemlíti, s ezeket azért röviden jellemzi is. Genthon szerint „Bernáth képei elképzelhetlenek a mögöttük nyüzsgő gondolatok és az általuk felidézett életérzés nélkül, s ez a sajátosság, mely mindennél különb erővel jellemzi azokat. (...) Bernáth Aurél, ki művészetével az asszociatív tartalmak és képzetek uszályát húzza maga után, transzcendentális művész a szó legjobb értelmében... ouvreje eleven ellentéte a múlt század csak tárgyas érdeklődésű szemléletének, abba az óriási revíziós mozgalomba kapcsolódik, mely napjainkban indul meg. (...) ez a művészet sokkal több annál, semhogy botorkáló szavak utolérnék.”⁴⁹

Ezt követte 1935-ben a szintén jelentős, ám igen nagy port kavart mű, Az új magyar festőművészet 1800-tól napjainkig című könyv. A mű Szekfű három nemzedéke nyomán, illetve annak koncepcióját átvéve értelmezi a modern kori magyar festészet fejlődésének

⁴⁵ Genthon, 1932. 5.

⁴⁶ Uo. 12.

⁴⁷ P. Szűcs, 2008. 85.

⁴⁸ A Gresham-kör kezdetekben csak művészekből álló csoport volt, akikhez később művészettörténészek, műkritikusok és műgyűjtők is csatlakoztak. Közülük sokan a KÚT-nak (Képzőművészek Új Társasága, a Nyolcak utódja) is tagjai voltak, ám kiváltak, s külön úton folytatták. A tagok egyébként magukat „harmincasoknak” nevezték.

⁴⁹ Genthon, 1932. 23–24.

problémáit és annak belső mozgatórugóit. A források szerint ez a könyv eredetileg egy a jövőben megjelenő, a magyarországi művészet történetét teljes mértékben átfogó monográfia utolsó fejezete lett volna, mely sosem készült el. Sőt, a már említett régi magyar festőművészetet is ez alá rendelte volna. Nyelvezete egyszerre egyszerű, láttató; sok helyütt szokatlan, plasztikus képekkel magyarázott észszerűségekkel.⁵⁰ De valós erénye a szemléletmódja, mivel a művészetet és a művészeket magukat nemcsak esztétikai szempontból, hanem a szellemi mozgalmak és a kultúrtörténet szemléletmódja szerint is igyekezett elemezni. Nemcsak a jó és rossz művészeket sorolta fel, hanem például a politikától megfertőzött, hivatalos intézmények által kitüntetett alkotókat, vagy az akadémikus művészet alakjait. Nem is csak sorra vette, hanem bírálta is egyes esetekben. Egy igen jó példa erre: „Madarász igen fejlett képei... aránylag igen korai dátumot viselnek, koraiságuk alatt azt értve, hogy körülbelül 25-30 évre csökkentik le a nemzetközi és magyar fejlődés közti távolságot.” Vagy: „Megértette és mégis Düsseldorfba ment tanulni (Munkácsy Courbet-t), helyi jelentőségű divat mellé állott. E pillanatban... elvesztette a csatát.”⁵¹ Ebben hozott ítéletei közül több időtálló maradt, ám voltak, melyek nem voltak teljességgel jogosak, és a mai megítélés szerint nem helyénvalók, hiszen például Csontváryt kontárként emlegette. A bárók hanyatlásától kezdve kíséri figyelemmel a XIX. század művészeti áramlatainak, a klasszicizmusnak, a biedermeiernek, a romantikának, a historizmusnak, majd a realiztikus és impresszionista törekvéseknek történetét, születését, fejlődését s kimúlását. Behatóan ismerteti a vezető mesterek műveit és élettörténetét. Nagy figyelemmel van a fejlődés mögött álló társadalmi, kulturális és gazdasági tényezőkre. Mintegy az új magyar festészet szellemtörténetét adja, s nyomon követi a magyar művészet kialakulását egészen a klasszicizmusig.⁵²

1944-ben adta ki a Benvenuto Cellini mester élete, amiképpen ő maga megírta Firenzeben című könyvét. Önéletrajzán Benvenuto Cellini 1558-tól 1566-ig dolgozott, s saját életútját 1562-ig követte nyomon. Könyve először 1728-ban jelent meg olaszul, majd 1771-ben angolul. Hamar népszerű lett, köznapi, őszinte hangvételének köszönhetően. A könyv túlzásai dacára hiteles dokumentum, ezért Cellini egyéniségét sokkal jobban ismerjük, mint bármely kortársáét. A teljes szöveg magyarul 1957-ben jelent meg Füsi József fordításában. Ennek egyik bevezető tanulmányát írta meg Genthon, amelyben a manierizmus egy kiváló ötvösét, szobrászát és az ő alkotásait ismerteti.⁵³

Műveinek második csoportja a műemléki írásai. Városi, illetve megyei szinten készített topográfiákat, így többek közt Gyuláról, Szabolcs megyéről, Esztergomról, Budapestről és számos más országrészről állított össze jegyzékeket. Ezek közül az első fontos, az 1932-ben megjelent Budapest múltja és művészete című karcsú, ám annál fontosabb könyve. Ebből a munkából tűnt ki először személyiségének, képességeinek egy jelentős vonulata: a műemléki gyűjtőmunka. „Úgy végzett területen műemléki gyűjtőmunkát, hogy a fölvett adatok szintézissé rendeződtek, úgy térképezett föl művészetföldrajzi fehér

⁵⁰ P. Szűcs, 2008. 95.

⁵¹ P. Szűcs, 2008. 96.

⁵² Ismeretlen szerző: Genthon István: Az új magyar festészet története 1800-tól napjainkig. Erdélyi Múzeum. 6., 1935. 94.

⁵³ <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=12504&pIdx=2&print=1> – utolsó megnyitás: 2016. október 28.

*foltokat, hogy nem merült el a részletekbe.*⁵⁴ Gerevich Tibor – aki akkor már a MOB igazgatója volt – jogosan látta meg benne azt a csodálatos képességet, kivételes szemléletmódot, hozzáállást, minőségérzetet, aminek hatására a bizottságba helyezte. A MOB-ban töltött időszaka alatt és még azután is végezte egyedülálló topográfiai munkásságát.

Az Esztergom műemlékei című írása 1948-ban látott napvilágot, s a már fentebb említett városi műemléki topográfiák egyik ékes példája. Ennek előzményeként meg kell említeni a Magyar Művészet Emlékei című sorozatot, melyet Gerevich Tibor indított el 1938-ban. Ennek első kötetét maga az igazgató írta a román kori emlékekről, a másodikat Horváth Henrik Budapest művészeti emlékeiről, a harmadikat pedig Rados Jenő a kastélyokról. A Magyar Művészet Emlékei sorozat pedig a Magyarország Műemléki Topográfia sorozat előzménye volt, amelynek első kötete az 1948-ban, teljesen Genthon kutatómunkáján alapuló, Esztergom gyűjteményeit feltáró írás.

Mint arról már többször szó volt, 1948-ban Genthont megfosztották igazgatói pozíciójától. Ám tevékenysége folytatásában ez nem akadályozta meg. 1949–1951 között művészettörténeti írást nem közölt, viszont annál nagyobb jelentősége volt 1951-ben megjelent, a Magyarország műemlékeinek első, egy kötetes változatának, amit kistopográfiának is szoktak nevezni. Az ehhez szükséges felméréseket Genthon már 1950-ben elkezdte, kiegészítve a Gerevich által 1934-től már összegyűjtött anyaggal. 1935. január 26-án Gerevich már a Műemlékek Országos Bizottsága elnökeként a bizottság plenáris ülésén összegyűlteket arról tájékoztatta, hogy *„a jelen évben fogtunk a műemléki topográfia elkészítéséhez. Elő munkálatok már folytak, de szükséges, hogy nem hosszú időn belül létesüljön egy olyan topográfia, amely a kezében legyen minden műemléki szakembernek (...).”*⁵⁵ A bevezetőben a szerző arról is beszámolt, hogy az 1934-ben megkezdett munkához 5500 könyv és folyóirat-kötet adatait szedte egybe, és több mint ezer községben végzett helyszíni tanulmányokat. Ezzel megalapozta az 1949. évi 13-as törvényrendelet alapján megindult műemlékké nyilvánításokat. Az, hogy a könyv egyáltalán megjelenhetett, Fülep Lajosnak volt köszönhető.⁵⁶ Zádor Annának Fülep Lajosról szóló visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy Fülep Lajos e művet fontosnak és szükségesnek könyvelte el, és felháborította az a tény, hogy nem akarják megjelentetni. Bírálták a könyvet, mert ideológiai állásfoglalást nem tartalmazott, s csak pusztán adatgyűjtést felvonultató, klerikális írás volt.⁵⁷ Ahogy Dercsényi írta erről: *„Külön cikket érdemelne e könyv története, nem a megírása, hanem megjelenése (melyet még kész állapotban is fenyegetett a zúzdába küldés veszélye), jelentősége és visszhangja, ami eleinte kritizáló volt, majd szinte az egész országot Genthon munkatársává tette. (...) Többször leírtam már: a magyar műemlékvédelem akkor nyerte meg első nagy csatáját, amikor Genthon könyve megjelent.”*⁵⁸ Bár nagy eredmény volt ez a mű, Genthon maga is érezte, hogy írása számos ponton hiányos. Így 1954 és 1958 között kiterjedt levelezést folytatott az ország valamennyi településével, aminek célja topográfiai adatgyűjtés volt a Magyarország műemlékei című kéziratához. A megkérdezettek főképp plébánosok, lelkészek, illetve tanárok voltak, s vá-

⁵⁴ P. Szűcs, 2008. 86.

⁵⁵ Entz, 2011. 75.

⁵⁶ Entz, 2010. 30.

⁵⁷ Entz, 2011. 79.

⁵⁸ Dercsényi, 1970. 259.

laszaik nagyon széles spektrumon mozogtak, terjedelem, használhatóság szempontjából is. A levelek közül igen sok ismertet 1850 után épült műemléket, mivel Genthon ezzel az évvel zárta le topográfiai felvételeit.⁵⁹ Kibővítette leírásokkal, képekkel, újfajta koncepcióval látta el, s 1959-re elkészítette ennek átdolgozott változatát. A könyvet ezekkel a szavakkal mutatja be: „*Változott címmel, a felismerhetetlenségig megváltozott szöveggel a Magyarország művészeti emlékei követi szerényebb elődjét.*”⁶⁰ A korábbi könyv megyei felosztásától elszakadva itt már az országot három fő részre osztva lajstromozta, az emlékeket ábécésorrendben bemutatva. A mű bevezetőjében megjegyzi, hogy ilyen országos méretű jegyzék korábban csak 1906-ban, Gerecze Péter: Magyarország műemlékei című írása által született, ami akkorra már igen elavult volt. A műben arra törekszik, hogy Dehio műemléki elvei nyomán a bibliográfiát, az irodalmat mellőzze, viszont Gereczével szemben az egyes emlékekhez rövid leírást, jellemzést mellékel, s itt már nemcsak a már műemlékké nyilvánított emlékeket veszi sorra, hanem a még annak nem nyilvánított, de a törvény értelmében műemlék jellegűnek determinált épületeket is. Továbbá 450 képpel gazdagította, illusztrálta az emlékeket. A második kötet 1961-ben jelent meg ugyanezzel a koncepcióval, a Duna–Tisza közti, Felsővidéki és Tiszántúli területekre koncentrálva. A harmadik kötet ugyanígy 1961-ben került kiadásra, ám ez már nem Genthon munkája, hanem Zakariás G. Sándoré, s csak Budapest emlékeit veszi sorra.

Fontos megemlíteni Genthon be nem fejezett művét, a Magyarország Művészeti Emlékei című könyvet. Azzal a céllal készült volna el, hogy Magyarország válogatott, kiemelkedő emlékeit mutassa be, fotókkal illusztrálva. Koncepciója szerint először láthatóak a válogatott fotók, majd utána, minimális leírással a képek magyarázatai, az épületek leírásai. Ezt sajnos Genthon már nem fejezhette be, de jó barátja, munkatársa, Dercsényi Dezső megtette helyette, s 1974-ben posztumusz kiadták. Bár többnyire nem Genthon keze munkája volt, mégis az ő neve alatt jelentették meg, amellyel a kiadó és Dercsényi is tisztelegni szeretett volna e nagyszerű művészettörténész előtt.

Harmadik típusnak egyetlen mű nevezhető, a Római Napló, mely alapvetően – nevé-től eltérően – nem napló, sokkal inkább művészettörténeti esszégyűjtemény. Kevés személyes jellegű írás is olvasható benne, hisz szól egy bejegyzés fia születéséről, illetve egy visszaemlékezés a múzeumi munka szépségeiről. Római tartózkodása alatt, 1940–1943 között vezette Genthon a naplóját, mialatt a magyar művészettörténetről és műemlékekről tartott előadásokat, illetve folytatta műemlékgyűjtői munkásságát, immáron a külföldi magyar emlékekről. A könyv rendkívül magas minőségű írás, melyben megjelenik a többek által írt minden megcsodáló, a legeldugottabb épületben is művészettörténeti értéket észrevételező személyisége. 1940. október 30-ról való az első, 1943. július 23-ról az utolsó írás, ám 1-1 bejegyzés közt sokszor hónapok is elteltek. Ez a munka kéziratban maradt fenn, s csak halála után, 1973-ban posztumusz jelentették meg Végh János szerkesztésében.

⁵⁹ Kerny, 1990. 277.

⁶⁰ Genthon, 1959. 3.

Összefoglalás

„Genthon Istvánról bizony elfelejtkezünk – mondta nekem rezignáltan Sinkó Katalin 2003 júliusában, amikor a Magyar Nemzeti Galéria adattárában éppen az ő hagyatékát kutatam (...)”⁶¹ Kerny Terézia emlékezett így vissza egyik írásában Genthon Istvánról, nyomatékossá téve azon tényt, hogy e nagy művészettörténész neve méltatlanul felejtődött el. Az utóbbi időkből az őt megemlítő vagy róla valamilyen látószögből születő tanulmányok száma kevés, s eddigi kutatásaim szerint azok is leginkább csak a Műemlékek Országos Bizottságában töltött idejéhez, topográfiai munkáihoz vagy esetleg a Római Magyar Intézetben töltött időszakához kapcsolódnak. Súlyos és sajnálatos tény az, hogy temérdek művészettörténeti, műemléki írását legtöbbször egyáltalán nem vagy csak nagyon felületesen ismerik, holott olyan szakértővel állunk szemben, aki rendkívül művelt, tehetséges és egyedüli látásmódú személy volt. Elemzései, művészettörténezekekről írt összefoglalásai, kritikái, a művészettörténet bizonyos korszakait új látószögből bemutató munkái, topográfiai, az ideológia és hatalom igényeivel cseppet sem törődő írásai mind egyedülállóak. Fiatalkorától halála napjáig folyamatosan tanult, elhivatottan kutatott és csodálattal fordult a művészeti világ minden egyes apró megjelenése felé. Mára már alig maradt valaki, aki személyesen ismerhette Genthon Istvánt, s sajnos a vele szorosabb kapcsolatban lévő pályatársai nem hagytak maguk mögött hátra hiteles vagy lírai portrét, mellyel a ma élő kutató megismerhetné személyének mélyebb vonásait. Egyszer valaki azt mondta nekem, hogy Genthon-életrajzot írni tudományos öngyilkosság. Én inkább azt mondanám, kihívás, egyben kötelesség, hogy felélesszem egy ily nagyszerű, kivételes művészettörténész lényét.

Felhasznált források és szakirodalom

Szakirodalom

- Benvenuto Cellini <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=12504&pIdx=2&print=1> – utolsó megnyitás: 2016. október 21.
- Bernáth Mária: Szubjektív emlékképek Genthon Istvánról. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 5–13.
- Bognár Gábor: Genthon István és a műemléki topográfia. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 51–59.
- Dercsényi Dezső: Genthon István műemlékvédelmi munkássága. *Művészettörténeti Értesítő*. (1970)
- Entz Géza Antal: Műemléki Inventarizáció Magyarországon. *Műemlékvédelem*. 55. (2011) 65–85.
- Entz Géza: Dercsényi Dezső és a magyar műemléki topográfia. *Örökség*. XIV. (2010)
- Éri István: A Gerevich-gárda IV. Örökség. XII. (2008) 26.
- Éri István: A MOB fiatal gárdájának munkásságáról – III. *Örökség*. XII. (2008) 24.
- Éri István: Volt egyszer a Gerevich-gárda. *Örökség*. XII. (2008) 36–37.
- Genthon István: Bernáth Aurél. *Bisztrai Farkas Ferenc Kiadása*, Bp. 1932.

⁶¹ Kerny, 2004. 38.

- Genthon István: Genthon István: Az új magyar festészet története 1800-tól napjainkig. Bp. 1935.
- Genthon István: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1927.
- Genthon István: Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl. Bp. 1959.; 2. Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Felsővidék. Bp. 1961.
- Genthon István: Magyarország művészeti emlékei II. Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Felsővidék. Bp. 1961.
- Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp. 1959.
- Genthon István: Művészet. Cézanne és Claudel. Magyar Helikon.III. (1922) 48–49.
- Genthon István: Pérely Imre: Magyar fejek. A Társaság. IX. (1922) 733.
- Genthon István: Régi magyar festőművészet. Pestvidéki Nyomda, Vác. 1932.
- Genthon István: Római napló. Corvina Kiadó, Bp. 1973.
- Gerő László: Genthon István (1903–1969). Műemlékvédelem. XIII. (1969) 179.
- Gosztonyi Ferenc: „A modernség is relatív.” Genthon István írásai a modern művészetről az 1920-as és 1930-as években. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 29–45.
- Ismeretlen szerző: Genthon István: A régi magyar festőművészet. Napkelet. 2.(1932) 135–137.
- Ismeretlen szerző: Genthon István: Az új magyar festészet története 1800-tól napjainkig. Erdélyi Múzeum. 6. (1935) 94.
- Kerny Terézia: A „genthoniádakon túl.” Új Művészet. XIV. (2003) 35–37.
- Kerny Terézia: Genthon István topográfiai levelezése. *Ars Hungarica*. XVIII. (1990) 277–292.
- Kerny Terézia: Gondolatok Genthon István születésének centenáriumán. Műemlékvédelem.XLVIII. (2004) 38–42.
- Kovács Éva: Genthon István (1903-1969). Művészettörténeti Értesítő. XIX. (1970) 250–252.
- Markója Csilla – Bardoly István: „Emberk és nem frakkok”: A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai: Tudománytörténeti esszégyűjtemény. Meridián Kiadó, Bp. 2000.
- Marosi Ernő: Genthon István és a régi magyar festőművészet. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 19–29.
- P. Szűcs Julianna: Kicsomagolás. Példák a világba vetett művészet eseteire. Jászöveg Műhely Kiadó, Bp. 2008.
- Sárközy Péter: Magyar tanszék a római egyetemen. Európai utas. 14. (2003) 53–58.
- Szilágyi János György: Genthon István, a főigazgató. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 13–19.
- Takács Gábor: Műgyűjtők Magyarországon a 18. század végétől a 21. század elejéig. Bp. 2012.
- Timár Árpád: Bodonyi József művészettörténet-kritikája. *Ars Hungarica*. XXII. (1994) 180–185.
- Ujváry Gábor: A magyar kulturális külpolitika a 20. században. Debreceni Disputa. 4. (2006) 4–11.
- Zolnay László: Búcsú Genthontól. In: Művészet, 1969. július, X. évf., 7. sz., 48.
- Zolnay László: Búcsú Genthontól. Művészet. X. (1969) 48.
- Zsembery Ákos: A Műemlékek Országos Bizottsága „újjászervezésének” 70. évfordulójára. (http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/23/23zsembe.html#_ftn3 – utolsó megnyitás: 2016. október 21.)